

МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ (В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)

Досліджено вплив санкційної політики Європейського Союзу та окремих країн у протидії військовій збройній агресії російської федерації проти України. Приділено увагу можливостям відновлення національних інтересів України. Здійснено огляд сфер і галузей рф, щодо яких запроваджено санкційні обмеження, а також наслідків їх впливу на спроможності розвитку.

Установлено залежність світових глобалізаційних процесів, міжнародної політики, економічних процесів від запровадження санкцій на країну – порушника міжнародного права й безпеки.

Зроблено висновок щодо дієвості санкційної політики до держави-агресора в короткостроковій і довгостроковій перспективах. Наголошується на важливості розроблення механізмів, які б унеможливили обхід міжнародних санкцій за допомогою третіх країн і приватних компаній.

Ключові слова: міжнародний порядок і безпека, міжнародні санкції, санкційна політика, національні інтереси, національна безпека, міжнародно-правове регулювання підтримання міжнародного правопорядку.

Постановка проблеми. Системою колективної безпеки в рамках Організації Об'єднаних Націй задеклароване підтримання і зміцнення миру й міжнародної безпеки на основі повної заборони сили або погрози силою у відносинах між державами, а також розвиток співробітництва між державами світу. Вона ґрунтується на дієвості сукупності дипломатичних, економічних, політичних, військових та інших примусових заходів. Проте сучасний світ постає перед постійними викликами, пов'язаними з агресією окремих країн, які порушують міжнародний порядок і безпеку, що так само загрожує миру й безпеці світової спільноти. Такі обставини спонукають до пошуку засобів стримування країни-агресора від порушення світового правопорядку, а в окремих випадках – і до відновлення миру. Одним із таких інструментів сьогодні є запровадження до порушника санкцій та обмежень.

Оскільки цивілізована світова спільнота засуджує силові методи у веденні зовнішньої політики, санкції становлять один з альтернативних застосуванню воєнної сили механізмів відновлення встановленого міжнародного правопорядку, миру та безпеки. Однак досвід їх запровадження як інструменту підтримання миру й безпеки, стримування агресії, нерозповсюдження зброї, зокрема й масового ураження, наразі не є однозначним і у світовому політичному просторі породжує численні дискусії та критику. Історія запровадження санкцій знає випадки, коли вони спонукали країни змінювати поведінку, проте й такі, що через різні обставини не дали бажаних результатів. Кожний випадок застосування санкційного механізму унікальний, на його ефективність впливає значна кількість умов та обставин. Одним із таких чинників є глобалізація відносин і поглиблення зв'язків між різними країнами світу, їх інтеграція на економічному, політичному, культурному, технологічному та інших рівнях. З огляду на це створена світова взаємозалежність, яка впливає на обмін товарів і послуг, потоки капіталів, розвиток та обмін технологіями, що робить надзвичайно чутливими процеси, котрі відбуваються в різних регіонах планети: рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі мають вплив на окремих людей і їхні спільноти в усіх частинах світу. Отже, санкції значною мірою впливають на геополітичні процеси, зокрема на міжнародну співпрацю й партнерство, створення воєнних союзів, а також воєнно-політичних альянсів тими країнами, до яких міжнародні санкції вже застосовані або існує висока ймовірність їх застосування. Зазвичай це спричиняє напруженість на міжнародній арені, нівелює цивілізовані та дипломатичні відносини.

Як реакція на відкриту збройну агресію рф проти нашої країни Європейським Союзом та окремими країнами до агресора задіяно санкційні й обмежувальні заходи. Санкційний механізм становить один із чинників, який певною мірою стримує росію від досягнення заявлених агресивних намірів і дає змогу Україні відстоювати власні національні інтереси. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» такими є життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян, а також територіальну цілісність, демократичний

конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України, що у свою чергу є фундаментальними національними інтересами України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо політики міжнародної безпеки, а також місця й ролі, яку відіграють санкції в механізмі міжнародно-правового регулювання з підтримання міжнародного правопорядку, вивчали у своїх працях вітчизняні науковці М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, В. В. Василенко, М. М. Микиєвич, Ю. С. Хоббі, О. М. Шпакович та ін. Так, у дисертаційному дослідженні Ю. В. Малишевої розглянуто юридичну природу цілеспрямованих санкцій Ради Безпеки ООН, важливість адресних примусових заходів для забезпечення міжнародного миру й безпеки. Теоретико-практичні аспекти правового регулювання інституту санкцій Європейського Союзу у своїй дисертації аналізує Р. А. Абдулаєв та виявляє особливості його практичного застосування.

Війна рф проти України значною мірою вплинула на сформовану протягом багатьох десятиліть систему міжнародних відносин і безпеки у світі. У відповідь на агресивну політику, нехтування нормами міжнародного права, зокрема статуту ООН, антиросійські санкції є безпрецедентною міжнародною подією, явищем, що потребує вивчення та оцінювання їх дієвості як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Метою статті є дослідження санкцій, запроваджених до російської федерації, їх впливу на відновлення національних інтересів України, а також окреслення можливих шляхів, які б сприяли підвищенню їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові санкції становлять особливий інструмент у системі міжнародного права, є виключним засобом урегулювання міжнародних відносин, що застосовується до держав, які нехтують міжнародними зобов'язаннями щодо підтримання миру й безпеки. Такі обмежувальні заходи перетворилися на колективний інструмент підтримання миру й безпеки, охорони спільних цінностей, фундаментальних інтересів, а також на засіб консолідації демократії, захисту фундаментальних прав і свобод людини та верховенства закону [2].

Мета міжнародних санкцій полягає в тому, аби змусити порушника міжнародно-правових відносин до відновлення міжнародного права, припинення відповідного правопорушення та забезпечення безпеки в подальшому. Крім відновлення міжнародного права, на погляд Ю. С. Хоббі, міжнародні санкції мають спонукати порушника міжнародного правопорядку до виконання взятих ним зобов'язань [3].

Один із принципів застосування міжнародно-правових санкцій полягає в тому, що вони застосовуються лише до держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, у результаті чого потерпілому суб'єкту міжнародного права (державі чи міжнародній організації) заподіяно шкоду [4].

Як уже зазначалося, через збройну агресію проти України до рф запроваджена низка санкцій з боку міжнародних партнерів, зокрема Європейського Союзу, окремих країн цивілізованого світу, міжнародних спортивних організацій, транснаціональних корпорацій. Запроваджені заходи позначилися на росії як на державі в цілому, так і на окремих її громадянах, галузях промисловості та підприємствах, що мають значний вплив на її економічну стійкість і розвиток. На сьогоднішній день російська федерація – найбільш підсанкційна країна світу.

Цілями застосування санкцій до рф через відкритий збройний напад на Україну є стримання військової агресії та обмеження можливостей її економіки, створення умов для відновлення національних інтересів нашої країни, зокрема територіальної цілісності в межах визнаного світовим співтовариством держаного кордону, забезпечення захищеності державного суверенітету. Окрім, того, в геополітичному вимірі мета протидії агресії рф полягає у створенні умов, що сприятимуть захисту національної безпеки окремих країн колишнього Радянського Союзу та Європи, які є союзниками України, відстоюють демократичні цінності, засуджують імперську політику кремля, а отже, існує висока ймовірність стати наступною ціллю агресивної політики рф.

Станом на грудень 2023 р. Радою Європейського Союзу ухвалено вже дванадцять пакетів економічних та індивідуальних санкцій, що орієнтовані на ключові сектори російської економіки, обмеження здатності фінансувати війну й агресивну політику і значною мірою впливають на російську політичну еліту, політичну, дипломатичну стійкість кремля, економічний і промисловий розвиток РФ [5].

Союзниками нашої країни, зокрема США, Канадою, Швейцарією, Великою Британією, Японією, Австралією, Новою Зеландією, запроваджено повні блокуючі і часткові санкції проти юридичних і фізичних осіб рф та її прихильників, а також візові обмеження до фізичних осіб, причетних до військового вторгнення рф в Україну. Повні блокуючі санкції застосовано до найбільших російських банків, фактично всіх підприємств російського оборонно-промислового комплексу, запроваджено

додаткові митні тарифи на значну кількість товарних груп імпорту з РФ, заборонено експорт предметів розкоші, здійснення інвестицій у російську економіку, обмежено або цілком заборонено імпорт російської нафти й нафтопродуктів.

Крім того, запроваджено повні блокуючі санкції проти значної кількості суб'єктів із різних юрисдикцій, які афілійовані з металургійним і гірничодобувним секторами РФ, із виробництвом та експортом енергоносіїв, закупівлею продукції для російського ВПК, а також наданням допомоги російській стороні в ухилянні від міжнародних санкцій.

Запроваджено заборону на експорт до РФ товарів, технологій, матеріалів, металів і сполук, сировинних і технологічних товарів, які можуть використовуватись у військових цілях або для виробництва військової продукції. Заборонено експорт до РФ та імпорт із РФ предметів розкоші: алкогольні напої, морепродукти, риба та непромислові алмази [5].

Із боку США та Великої Британії введено санкції на суверенний борг, унаслідок чого Росія не має доступу до західних джерел фінансування своїх боргових зобов'язань, а також не зможе залучати кошти шляхом продажу облігацій на американських та європейських фінансових ринках. Європа, США, Тайвань запровадили відключення деяких російських банків від платіжної системи SWIFT, що негативно позначається на їх роботі в усьому світі й фактично блокує російський експорт та імпорт.

Санкції поширилися також і на сферу транспорту. Так, свій повітряний простір для літаків із РФ закрили більше ніж 32 країни світу. Введено заборону на постачання до Росії літаків і запчастин до них. Велика Британія закрила свої морські порти для суден, пов'язаних із РФ. Транснаціональні компанії на ринку вантажоперевезень DHL, Maersk припинили надання послуг перевезення морським і наземним транспортом [6].

Персональні санкції запроваджено до представників політичного керівництва РФ, зокрема проти В. Путіна, Д. Медведєва, В. Герасимова, С. Лаврова, С. Шойгу, М. Захарової, представників російської політичної та ділової еліти, депутатів держдуми та членів радбезу РФ. Санкції також застосовані до медіа-груп, які виправдовують агресивну поведінку кремля.

Наразі розробляються юридичні механізми, які стануть правовим підґрунтям для конфіскації російських активів, які зберігаються на території країн цивілізованого світу, зокрема у США, Канаді, Великій Британії та країнах Європи [5].

Попри всі намагання на сьогоднішній день не запроваджено жодних санкцій із боку Організації Об'єднаних Націй, хоча утворена вона саме для підтримання міжнародного миру й безпеки. Із цією метою мають вживатися ефективні колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру, проводиться мирними засобами відповідно до принципів справедливості та міжнародного права залагоджування або вирішення міжнародних конфліктів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру. Російська федерація свідомо знехтувала й порушила ст. 2 Статуту ООН, згідно з якою всі члени цієї організації розв'язують свої міжнародні спори мирними засобами і таким чином, аби не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість, а також взяли зобов'язання у своїх міжнародних відносинах утримуватися від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй. Незважаючи на це, з боку ООН немає дієвих кроків, аби змусити агресора до відновлення миру й безпеки в Україні.

Спроби Ради Безпеки ООН вплинути на збройну агресію РФ проти України залишаються недовірливими, оскільки у Статуті ООН (установчому документі цієї організації) не передбачено механізму запровадження міжнародно-правових санкцій Радою Безпеки ООН у випадку прямої чи побічної участі в міжнародному спорі держави – постійного члена Ради Безпеки ООН, якою є російська федерація. Тож РФ, використовуючи право вето, здатна блокувати ухвалення рішення, якщо є ініціатором чи стороною конфлікту, що загрожує міжнародному миру й безпеці. Отже, наразі маємо прецедент, за яким міжнародний правопорядок і безпека стали заручником агресора.

Досліджуючи економічні ефекти застосування міжнародних санкцій В. Г. Панченко звертає увагу на те, що країна – суб'єкт застосування санкцій, формулює їх політичну мету не тільки зважаючи на можливості вирішуваних завдань, а й на відносний стан своєї економічної потужності. Чим менша важливість завдання для національної безпеки (основоположних інтересів) країни-суб'єкта, тим більшу економічну перевагу потрібно мати для введення санкцій. Країни готові піти на застосування економічних санкцій проти держав, рівних їм за класом, лише в тому випадку, коли постає питання принципових інтересів національної безпеки, при цьому залежно від їх кінцевої мети країна-суб'єкт

повинна мати відповідну економічну перевагу над країною-об'єктом санкцій, що в деяких випадках має досягати 400 разів [7]. Зі свого боку Ю. В. Малишева вважає, що ефективність санкцій у цілому залежатиме від вдалості й дієвості кожного з етапів санкційного процесу та їх елементів, зокрема стадій проектування й ухвалення, правильної і своєчасної імплементації до національних систем правового й державно-виконавчого механізму, контролю та коригування параметрів і форм санкційного впливу, своєчасності й досконалості контролю за додержанням уведених заборон тощо. Ефективність кожної з цих ланок визначатиметься притаманними їй відповідними якісними показниками [8].

Застосований до РФ санкційний тиск сьогодні має значний негативний вплив на її економіку, зокрема міцність російської грошової одиниці, приплив іноземних фінансових інвестицій, сучасних технологій, промислового обладнання тощо. Це поступово виснажує її спроможності. Однак, слід зазначити, застосовані заходи є не настільки дієвими, аби відразу примусити нападника негайно зупинити агресивну політику. Отримання бажаного результату від запроваджених санкцій та обмежень потребує значного часового проміжку, що зумовлюється практикою санкційної політики, яка зазвичай не передбачає досягнення поставлених цілей у короткий термін. Первинні санкції здебільшого становлять превентивний захід, вони окреслюють наміри сторони, яка запроваджує їх до порушника.

Незважаючи на те, що РФ виключено зі значної частини світової економіки, а активи на сотні мільярдів доларів заморожено, її фінансова стійкість виявилася напорчуд сильною завдяки величезній частці країни у світовому енергетичному секторі та секторі критично важливих мінералів [9]. Запроваджені обмеження змусили РФ шукати інші ринки збуту підсанкційних товарів і сировини. Так, зросла частка товарообігу з Китаєм, КНДР, Індією. Крім того, щодо товарів, технологій і послуг, доступ до яких обмежено внаслідок запроваджених санкцій, росія напрацювала шляхи обходу таких заборон, у тому числі й через треті країни та іноземні приватні компанії. Зазначені обставини зменшують ефективність і прогнозований вплив на досягнення мети запроваджених санкцій до РФ, її політичної та ділової еліти.

На запровадження міжнародно-правових санкцій як механізму впливу на порушника міжнародних відносин і безпеки та ефективність від цього заходу наразі впливають світові глобалізаційні процеси в різних сферах, зокрема економічній, фінансовій, технологічній та ін. Ризики від небажаних наслідків у цих та інших сферах для держав, які запроваджують санкції, їхніх ділових кіл, напрацювання шляхів для їх мінімізації є тим чинником, що впливає на швидкість прийняття консолідованого рішення щодо їх запровадження, і водночас сприятливим чинником, який забезпечує можливість напрацювання шляхів їх мінімізації або обходу через треті країни чи приватні компанії.

Іще одну причину обмеженої ефективності санкцій називає В. Г. Панченко: економічний ефект від застосування санкцій позначається на населенні країни-об'єкта, а не на її політичній еліті, що ухвалює рішення. За демократичного устрою суспільства сигнал про падіння життєвого рівня населення буде трансльований у політичній еліті і, можливо, викличе відповідну реакцію. У більш авторитарних політичних системах, проти яких найчастіше й застосовуються санкції, еліта залишається поза впливом санкцій і може на них не реагувати [7].

Безперечно, що санкції негативно впливають на населення країни, до якої вони запроваджуються, тому на рівні різних міжнародних організацій, правозахисників постає питання щодо балансу між досягненням мети і мінімізацією негативних наслідків для громадян такої країни. Проте, на наш погляд, визначаючи формулу такого балансу, необхідно зважати на настрої, переконання та свідоме ставлення громадян країни, щодо якої застосовано санкції, до обставин, котрі призвели до їх запровадження. Так, за даними опитування Національного центру дослідження громадської думки Чиказького університету (NORC), яке було проведене в листопаді 2023 р. й оприлюднено в січні 2024 р., майже дві третини (63 %) росіян підтримують агресивні дії своєї країни в Україні, які російський уряд називає «спеціальною військовою операцією» [10]. Оскільки агресивна політика політичного керівництва РФ свідомо підтримується її населенням, нарікання на «негуманність», а також заяви про те, що санкції не повинні впливати на пересічних громадян, не мають сприйматися світовим співтовариством. За таких умов населення мусить повною мірою солідарно поділяти відповідальність зі своїм політичним керівництвом, а відтак мати відповідні незручності, спричинені запровадженими санкціями, зокрема візові, задоволення побутових і соціальних потреб на звичному рівні тощо.

Висновки

Санкції являють собою важливий інструмент сучасної міжнародної політики, інструмент стримування агресора й відновлення стабільності, що використовується для реагування на міжнародні кризи, впливу задля забезпечення дотримання міжнародного права й безпеки без застосування заходів воєнного характеру до сторони, що їх порушила. Ефективність санкцій прямо залежить від поставленої мети, якої необхідно досягнути їх запровадженням, а також їх обсягів і часових проміжків уведення.

За розв'язання війни проти України до російської федерації застосовано санкції економічного, фінансового й дипломатичного змісту як засіб стримування від імовірного посилення агресивної поведінки щодо країн – членів Євросоюзу й НАТО. Запроваджені санкційні обмеження на сьогоднішній день мають обмежений ефект з огляду на деякі обставини. Так, незважаючи на порушення РФ Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, світова спільнота, застосовуючи міжнародно-правові санкції, не «ризикуює» повністю відмовитися від співпраці з агресором і відсторонити його від впливу на світові процеси. Це призводить до зволікань із прийняттям санкцій в обсязі, який відразу й повноцінно мав би необхідний вплив та ефект. Завчасне оприлюднення санкційних намірів і дискусії щодо їх обсягів так само створюють сприятливі умови для напрацювання способів обходу, нівелювання наслідків або їх уникнення взагалі.

Наразі світова цивілізація наблизилася до того стану, коли участь держав у міжнародних глобалізаційних процесах є ключовою умовою їх розвитку. Отже, мають бути напрацьовані нові альтернативні механізми вирішення міжнародних конфліктів, а також впливу на тих суб'єктів, які порушують міжнародний правопорядок і безпеку шляхом застосування військової агресії. Цей механізм повністю залежить від намірів членів Організації Об'єднаних Націй запровадити відповідні реформи, зокрема щодо прийняття рішень та уникнення можливості їх блокування з боку країни-агресора та її сателітів.

Важливим складником запровадження міжнародною спільнотою санкцій є створення належних умов для їх реалізації та унеможливлення обходу санкцій з участю третіх країн і приватних компаній. Задля цього мають бути напрацьовані відповідні міжнародні нормативно-правові акти, які покладатимуть відповідальність на сторону, котра сприяє обходу чи уникненню санкцій.

Досвід запровадження міжнародно-правових санкцій до російської федерації за наслідками відкритої збройної агресії стосовно нашої країни показав, що такі заходи до певної міри впливають на окремі галузі економіки, фінансову сферу, розвиток промисловості та еліту РФ. Проте за понад два роки війни наміри агресора щодо її припинення та відновлення міжнародного правопорядку не змінилися. Крім того, останнім часом в інформаційному просторі та серед експертного середовища поширюються прогнози про розширення агресивної воєнної політики РФ до країн Балтії та Польщі. Про відновлення порушених російською федерацією національних інтересів України, зокрема територіальної цілісності, державного суверенітету сьогодні не йдеться. Таким чином, на наш погляд, поступове запровадження міжнародних санкцій на країну, яка розв'язала військову агресію, можливе за умов консолідації всього світового співтовариства, яке б засуджувало такі дії. Наявність у агресора навіть умовних союзників, спроможних надавати необхідну підтримку, у тому числі й фінансову, воєнну, технологічну, політичну, нівелює ефект від запроваджених санкцій у довгостроковій перспективі. Вплив на країну – порушника міжнародного права й безпеки, примушення до припинення нею воєнних дій можливе за умов одночасного запровадження великого за обсягом пакету санкцій, який у короткий проміжок часу суттєво позначиться на воєнних, фінансових, економічних, торговельних та інших спроможностях такої країни і вплине на її агресивні наміри.

Санкції за розпалювання війни проти України запроваджувалися до РФ поступово, при цьому процес прийняття кожного нового пакету санкцій супроводжується тривалими дискусіями, сумнівами й поступками. Відтак вони не досягли бажаної для України мети. Санкції можуть мати вплив у довгостроковій перспективі, коли їх запроваджено як превентивні заходи з метою недопущення порушення світового правопорядку та миру до моменту розв'язання воєнної агресії. Саме за таких умов вони матимуть превентивний ефект і можуть сприяти досягненню поставленої мети в довгостроковій перспективі. На жаль, стосовно російської федерації цього не відбулося з багатьох причин, про які згадувалося вище.

У наступних наукових пошуках нами буде здійснено спробу дослідити місце й роль санкцій у механізмі міжнародно-правового регулювання в підтриманні міжнародного правопорядку, а також їх вплив на стан забезпечення національної безпеки України.

Перелік джерел посилання

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2019 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 04.01.2024).
2. Шамраєва В. М. Правові основи санкційної політики Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. Т. 3. С. 205–211. URL: <http://surl.li/prtmq> (дата звернення: 04.01.2024).
3. Хоббі Ю. С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 51–59. URL: <http://surl.li/prtqb> (дата звернення: 04.01.2024).
4. Crawford J. Revising the Draft Articles on State Responsibility / Crawford J. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10. No. 2. P. 435–460. URL: <http://surl.li/prrrg> (Accessed: 23.01.2024).
5. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <http://surl.li/kvaew> (дата звернення: 02.01.2024).
6. Антонюк Д. Весь світ карає Росію санкціями. Офіційний сайт Forbes Ukraine. URL: <http://surl.li/bojuu> (дата звернення: 09.01.2024).
7. Панченко В. Г. Економічні ефекти санкцій як інструменту зовнішньої політики в контексті досягнення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 16 –21. URL: <http://surl.li/prsak> (дата звернення: 14.01.2024).
8. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 16 с.
9. Бродський А. Санкції не для всіх. Чому Захід продовжує купувати російський титан. *Економічна правда*. 2023. 3 листоп. URL: <http://surl.li/prujf> (дата звернення: 02.01.2024).
10. Радіо свобода. Майже дві третини росіян підтримують війну проти України – опитування Чиказького університету. URL: <http://surl.li/prulh> (дата звернення: 22.01.2024 р.)

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024 р.

Ткаченко Олександр Вікторович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-3485-6603>